

עיונים לפרשת מסעי עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

מצות יישוב הארץ לפי הרמב"ם

הרב לירן עוקשי

המגילת אסתר מבאר שהרמב"ם לא מנה מצווה זו, כיוון שהיא אינה נוהגת בימינו אלא רק בימות המשיח. אם כן יש כאן מחלוקת עמוקה בין הרמב"ם, הסובר שגם בימינו חלה מצווה זו, ובין הרמב"ם הסובר שאין שום מצווה לכבוש את ארץ ישראל ולהתיישב בה עד בוא המשיח.

ואולם דבריו של הרמב"ם אסתר קשים מאוד. ישנם מקורות רבים ברמב"ם שבהם הוא מדבר על חשיבות העלייה לארץ ישראל גם בימינו, והוא פוסק הלכות רבות הקשורות למצווה זו. נביא לכך כמה דוגמות.

הרמב"ם דן בשאלה מה הדין אם יש מחלוקת בין האיש לאשתו בנוגע לעלייה לארץ. האם יש אפשרות לאחד מבני הזוג לכוף את בן זוגו לעלות לארץ? בכך פסק הרמב"ם:

"אמר האיש לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה – תצא בלא כתובה. אמרה היא לעלות והוא אינו רוצה – יוציא ויתן כתובה. והוא הדין לכל מקום מארץ ישראל עם ירושלים, שהכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין משם, והכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין משם."

הרמב"ם פסק שאפשר לכפות את בן הזוג לעלות לארץ, וזאת משום שאי אפשר להכריח מישהו לא לקיים מצות יישוב הארץ. אך האם דבר זה קיים גם בימינו?

על כך הרמב"ם עונה בהלכה אחרת. בהלכות עבדים הרמב"ם מלמד שאם עבד רוצה לעלות לארץ ישראל, אין רבו יכול למנעו מכך. היסוד לכך היא שאין אנו יכולים למנוע מהעבד, המחוייב במצוות עשה שאין הזמן גרמן, לקיים מצות יישוב ארץ ישראל. ואלו דבריו:

"עבד שאמר לעלות לארץ ישראל – כופין את רבו לעלות עמו או ימכור אותו למי שיעלהו לשם. רצה האדון לצאת לחוצה לארץ – אינו יכול להוציא את עבדו עד שירצה העבד. **ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד גוים!**"

הרמב"ם מדגיש שדין זה של כפיית האדון ללכת אחרי עבדו לארץ ישראל קיים גם בזמן הזה. דהיינו, שיש מצווה לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בה גם בימינו. דבריו אלה של הרמב"ם מפורשים כנגד ה'מגילת אסתר'!

נוסף על כך, הרמב"ם פוסק גם שיש איסור יציאה מארץ ישראל, וזו לשונו:

"אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מיד הגוים ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה."

פרשתנו, הפרשה האחרונה בספר במדבר, עוסקת רבות בהכנות לכניסה לארץ ישראל. גבולות הארץ, בירור אחרון של חלוקת הנחלות והשורש לכול – מצות כיבוש הארץ. וכך ה' מצווה את בני ישראל:

"דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן אֶל אֶרֶץ כְּנָעַן. וְהוֹרַשְׁתֶּם אֶת כָּל יְשֵׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם וְאַבְדַּתֶּם אֶת כָּל מְשְׁכֵיכֶם וְאֶת כָּל צִלְמֵי מִסְכַּתְכֶם תִּאבְדוּ וְאֶת כָּל בְּמוֹתֵיכֶם תִּשְׁמִידוּ. וְהוֹרַשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ וּשְׁבַתֶּם בָּהּ, כִּי לָכֶם נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ לְרִשְׁתָּ אֹתָהּ" (במדבר לג, נא-נג).

עם ישראל מצווה להשמיד את כל הקשור לעבודה זרה בכניסתו לארץ. כמו כן הוא מצווה להוריש את הארץ ולשבת בה. מכאן **הרמב"ם** לומד:

"על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה'."

על דבריו אלה חוזר הרמב"ם בהגהותיו על ספר המצוות לרמב"ם. הרמב"ם מנה את תרי"ג המצוות, עשה ולא תעשה, בספר המצוות. הרמב"ם כתב על דבריו השגות, שבהן הוסיף מצוות עשה שהרמב"ם השמיט לפי דעתו, והוריד מצוות שהרמב"ם מנה אותן כחלק מהתרי"ג. בהוספות למצוות עשה ד **הרמב"ם** כתב:

"מצאתי מצות שכח אותן הרב ממצות עשה [...] מצוה רביעית שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם, ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם 'והורשתם את הארץ וישבתם בה'."

הרמב"ם מוסיף את מצות כיבוש ארץ ישראל והישיבה בה למנין תרי"ג המצוות של הרמב"ם. הוא סבור שהרמב"ם היה צריך להוסיף מצווה זו למנין התרי"ג.

מהי דעתו של הרמב"ם? האם באמת סבר שאין מצווה לכבוש את ארץ ישראל?

רבי יצחק ליאון, מחכמי איטליה, חיבר ספר בשם **'מגילת אסתר'** על ספר המצוות להרמב"ם, שבו הוא משיב להשגותיו של הרמב"ם על הרמב"ם. בספרו הוא מבאר מדוע הרמב"ם לא מנה מצווה זו במנין התרי"ג ואלו דבריו:

"ונראה לי כי מה שלא מנא הרב הוא לפי שמצות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה רק בימי משה ויהושע ודוד וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצוה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח."

הלכות אישות יג, כ.	3
הלכות עבדים ח, ט.	4
הלכות מלכים ה, ט.	5

רמב"ם במדבר לג, נג.	1
השגות הרמב"ם לספר המצוות לרמב"ם שכתח העשין.	2

הרמב"ם מבאר שישנם פסוקים רבים בתורה שהם מצוות כלליות. אלו פסוקים שבהם הקב"ה אומר לנו לקיים את התורה כולה, לשמור את מצוותיו. הרמב"ם אינו מונה את כל הפסוקים האלה בתור מצוות. לדוגמה: הרמב"ם אינו מונה את 'קדושים תהיו' בתור מצווה, כיון שזו אמירה כללית להיות קדוש על ידי קיום המצוות.

לפי זה **הרב וולדנברג** מבאר מדוע מצות יישוב הארץ לא נמנתה¹²:

"ומשום כך לא מנה גם מצוות יישוב ארץ ישראל במצוות עשה, מפני שהיא מצווה שכוללת הרבה מצוות ביחד, כמו שאמרו מכל מקום צותה תורה ליישב בארץ כדי לקיים מצוותיה, הרי מצווה זו של ישיבת ארץ ישראל היא מצווה כזו אשר על ידה נעשות מצוות הרבה ונקראת מטעם זה מצווה כוללת ומצווה כזו לא חשב הרמב"ם במניין המצוות שלו.

ויש להוסיף על כך, שמצינו להראשונים שמבארים, שגם **כל עיקר מצוות התורה ביסודיותם וכמאמרם ותיקונם כולן אך בארץ הן**, הדברים מבוארים ברמב"ן על התורה בראשית כו, ה, ויקרא יח, כה. ובשו"ת הרשב"א, א, סימן קלד, מבאר על פי זה עניין מאמרם ז"ל בכתובות קי, ב, שכל הדר בחוץ לארץ כמי שאין לו אלוה. והרי הרמב"ם פסק מאמר זה כהלכה פסוקה בהלכות מלכים ה, יב, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה"

מצות יישוב הארץ אינה ככל המצוות. היא מצווה שעל ידה מתקיימת כל המצוות התלויות בארץ. נוסף על כך, עיקר קיום כל המצוות הוא בארץ ישראל, ולכן הרמב"ם לא מנה אותה בתור מצווה בתרי"ג מצוות. אם כן מצות יישוב הארץ לא נמנתה לא משום שהיא לא מצווה, ולא משום מעלתה הפחותה, אלא להפך – מפני שהיא השורש והיסוד לכל התורה כולה.

ואף פסק במפורש שיש מצווה לדור בארץ ישראל, ואלו דבריו⁶:

"לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גוים ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל. שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה".

הדגשתו של הרמב"ם 'לעולם ידור אדם בארץ ישראל' באה ללמדנו שהלכה זו קיימת תמיד, גם כשארץ ישראל אינה תחת שלטוננו⁷.

לאור הלכות מפורשות אלו ברמב"ם ברור שהוא סבר שיש מצווה לעלות לארץ ישראל ולשבת בה. אם כן מדוע הוא לא מנה מצווה זו במניין תרי"ג המצוות?

הרב אליעזר וולדנברג, בעל שו"ת ציץ אליעזר, מביא לכך תירוץ נפלא בשם מרן הרב קוק זצ"ל. הרמב"ם כתב הקדמה לספר המצוות, שבה הוא מנה ארבעה עשר עקרונות (שורשים בלשונו) שלפיהם מנה את המצוות. מצווה שלא עמדה בקריטריונים האלה לא נמנתה בתרי"ג המצוות. בעיקרון הרביעי הרמב"ם כותב כך⁸:

"השרש הרביעי שאין ראוי למנות הציוויים הכוללים התורה כולה. הנה יבואו בתורה ציוויין ואזהרות אינן בדבר רמוז, אבל יכללו המצוות כולם כאילו יאמר עשה כל מה שצויתוך לעשות והזהר מכל מה שהזהרתוך ממנו או לא תעבור דבר ממה שצויתוך בו. ואין פנים למנות הצווי הזה מצווה בפני עצמה. שהוא לא יצוה לעשות מעשה מיוחד שיהיה מצות עשה ולא יזהיר מעשות מעשה מיוחד שיהיה מצות לא תעשה, וזה כאמרו⁹ 'ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו'... ורבים כאלה. וכבר טענו בשרש הזה גם כן עד שמנו 'קדושים תהיו'¹⁰ מצוה מכלל מצות עשה. ולא ידעו כי אמרו 'קדושים תהיו', 'והתקדשתם והייתם קדושים'¹¹, הם צוויין לקיים כל התורה".

12 שו"ת ציץ אליעזר ז, מח – קונטרס אורחות המשפטים פרק יב.

6 שם, יב.
7 וכן למד הגר"א על שולחן ערוך יורה דעה קסז, פד,
סימן קטן קסא.
8 ספר המצוות לרמב"ם שורש ד.
9 שמות כג, יג.
10 ויקרא יט, ב.
11 ויקרא יא, מד; כ, ז.